

БІБЛІЯ У ФАУСТІВСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Катерина Лабай. Біблія у фаустівському контексті.

У статті аналізується зв'язок фаустівського сюжету з Біблією на прикладах фантастичних творів. Письменники ХХ століття ілюструють тягу до дослідження людської природи, яка, не дивлячись на розвиток науково-технічного прогресу, залишається відкритою для пізнання.

Ключові слова: фаустівський сюжет, угода з дияволом, Біблія.

Екатерина Лабай. Библия в фаустовском контексте.

В статье анализируется связь фаустовского сюжета с Библией на примерах фантастических произведений. Писатели ХХ века иллюстрируют тягу к исследованию человеческой природы, которая, не смотря на развитие научно-технического прогресса, остается открытой для познания.

Ключевые слова: фаустовский сюжет, сделка с дьяволом, Библия.

Katherina Labay. Bible in Faustian context.

The article analysis the connection of the Faustian story with the Bible in the examples of fantastic works. The writers of the twentieth century illustrated thrust to the study of human nature, which, in spite of the development of scientific and technological progress, remains open to the knowledge.

Key words: pact with the devil, the Faustian plot, the Bible.

Постановка проблеми та її зв'язок із найважливішими науковими та практичними завданнями. У даній статті аналізуються фантастичні інтерпретації фаустівського сюжету, які базуються на відсиланнях до Біблії. Піддавшись спокусі, Адам і Єва вкушають заборонений плід, так само і Фауст, зваблюючись бісівською манною, стає на шлях, на якому протистояння сил Добра і Зла, представників Рая та Пекла найбільш суттєве.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. При написанні статті ми орієнтувалися на дослідження А. Є. Нямцу, у яких започаткований аналіз фаустівського сюжету у фантастиці ХХ століття. Нямцу А. Є. у монографії „Поетика сучасної фантастики” зазначає: „У літературі ХХ ст. проблеми і мотиви, що давно стали для цього жанру традиційними, взаємопереплітаються і накладаються один на одного, висвітлюючи в результаті подібної формально-змістовної контамінації несподівані колізії і конфлікти, які або тільки зароджуються, або ще не проявилися досить явно в соціально-духовній практиці епохи” [5, с 11]. Таким чином, мета дослідження окреслити на прикладах фантастичних творів ХХ століття зв'язок фаустівського сюжету з Біблією.

Виклад основного матеріалу. Договір з дияволом заради пізнання має під собою біблійну основу: людина вже тягнулася до Древа Пізнання.

22. І сказав Господь Бог: Ось став чоловік, немов один із Нас, щоб знати добро й зло. А тепер коли б не простяг він своєї руки, і не взяв з дерева життя, і щоб він не з'їв, і не жив повік віку.

23. І вислав його Господь Бог із еденського раю, щоб порати землю, з якої узятий він був.

24. І вигнав Господь Бог Адама. А на схід від еденського раю поставив Херувима і меча полум'яного, який обертався навколо, щоб стерегти дорогу до дерева життя. (Буття 3:22-24)

Уміння розрізняти Добро і Зло спочатку закладено в людині, але під вагою обставин, їй легше просити допомоги у представників Ада, ніж боротися з труднощами заради досягнення мети. Мати підтримку ззовні набагато легше, ніж виробляти в собі вміння боротися за існування.

Синило Г. В. зазначає: „[...] вводячи біблійний контекст, Гете дає зрозуміти, що центральне питання його „Фауста” – питання про людину і людство, а на прикладі долі Фауста і випробуваннях, через які він буде проходити, і вирішиться, хто ж правий у суперечці – Господь чи Мефістофель [8, с 359]. Звертаючись до гетівського Фауста, треба зазначити, що знайомство з ним безпосередньо починається зі споглядання його роботи над перекладом Євангеліє від Івана для просвіщення народу, проте вже у розмові з Маргаритою стає зрозумілим, що Фауст не бажає афішувати свої погляди у релігійному плані.

У „Новому Завіті” в книзі Матвія закладене прохання про порятунок від диявольських поплічників: 13.1 не введи нас у випробування, але визволи нас від лукавого. Бо Твоє є царство, і сила, і слава навіки. Амінь. (Від Матвія 6:13) Коли людина укладає угоду з дияволом,

вона якраз і прагне опинитися у владі лукавого заради досягнення своїх цілей на здобуття потрібних їй благ. Звільнення від лукавого залежить від самої людини і її бажання розірвати даного роду відносини.

Вчений, який бажає в ім'я науки, відкрити нові горизонти, експериментуючи, деколи робить несподівані відкриття. В мікроповіданні Олександра Силецького „Nihil (Ніщо)” (1965) ілюструється як при експерименті, в якому на певній ділянці знищити матерію і тим самим створити Ніщо. Люди ждали побачити результати даної роботи, але виявилось, що був створений Бог. Тим самим, проілюструвавши своєрідне диво, яке межує на стику наукового пізнання. Бог -представник нематеріального світу: якщо людина його ніколи не бачила, і не могла довести його існування, це не означає, що Його не було у дійсності. По відношенню до різного роду відкриттів і науковому прогресу, людству є куди йти вперед. Брати на себе сміливість, в констатації факту, створення Бога – є ознакою недостатньої розвиненості. Людство робить перші кроки, відносно таємниць світобудови, космос не підкорений, на Землі досить багато таємниць і загадок, які досі не підвладні сприйняттю людини. Поява Бога в лабораторії, який говорив на одній мові з усіма присутніми, означало кілька різних варіантів можливого розвитку сюжету, але автор закінчив дану розповідь просто констатацією факту створення того, чого раніше не було. Вчений не може бути вище природи, оскільки він є її частиною, так само і з Богом: якщо він опинився в лабораторії в певний момент експерименту – це не свідчить про надлюдські здібності людей, які даний дослід вирішили провести.

У романі Джеймса Бліша „Чорна Пасха” (1968) Терон Уер – один з головних героїв, сорокавосьмирічний чорний маг і чарівник, а також доктор теології, який готовий допомогти торговцю зброєю у контакті з потойбічними силами. Уер, є відсиланням до образу гетівського Фауста, вважає: „У Західній історії є тільки два прецеденти: Йоган Фауст і Дон Хуан Тенбрю. І жоден з них не був належним чином підготовлений і захищений” [1, с 505]. Піддаючись перевірці з боку замовника Бейнса, Терон повинен посприяти смерті губернатора Каліфорнії Рогана, а також фахівця з антиматерії, який міг би перешкодити у справах. Мотивація, яка рухає Уером, це знання, що є доказом співвіднесеності його образу з Фаустом. Ще одним елементом відсилання до фаустівського сюжету, є ім'я Гретхен або Рита, яким він називав істоту, що без статі та має іпостасі суккуба та інкуба.

Бейнсу необхідний стан військової нестабільності, оскільки це буде успішно для його бізнесу. Саме тому, він просить допомоги Уера, який, у свою чергу, відзначає: „Ви просили мене випустити всіх головних демонів з Пекла. Але я навіть не стану намагатися зробити це. Я можу викликати лише тих, з якими у мене укладено договір, а також їхніх підлеглих. [...] Дотримуючись всіх обережностей, ми могли б ввести в гру близько півсотні інших, не більше. Чесно кажучи, я думаю, цього виявиться більш ніж достатньо” [1, с 505]. Не дивлячись на солідний арсенал, Уер пропонує альтернативу своєму замовнику у вигляді можливої російсько-китайської війни, що не спричинить ядерну війну, але буде потреба у бомбах, збільшення яких сприятиме продажам зброї. Бейнс не бажає йти на поступки, мотивуючи тим, що в даному розвитку подій, він не буде тим каталізатором, через те, що війна теоретично можлива і так, а залучення через чорнокнижника потойбічної сили забезпечує необхідний статус.

У Новому Завіті є кілька згадок про Антихриста, одне з них:

3. Хай ніхто жадним способом вас не зведе! Бо той день не настане, аж перше прийде відступлення, і виявиться беззаконник, призначений на погибіль,

4. що противиться та несеться над усе, зване Богом чи святощами, так що в Божому храмі він сяде, як Бог, і за Бога себе видаватиме.

(2 до Солунян 2:3,4)

Дану цитату можна використати до Уера в тому, що він, хоча й не порівнює себе з Антихристом, частково є тим відступником, який і став причиною появи Антихриста на землі. Знаючи можливі апокаліптичні перспективи розвитку ситуації, він пішов на даний експеримент. Слід зазначити, що дія планувалася на Великдень, саме тому і отримала назву Чорна Пасха. В оригіналі у роману дві назви: „Black Easter”, а також „Faust Aleph-Null”, що є підтвердженням того, що Уер і є прототипом Фауста, але на відміну від попередника, володіє більшою потужністю в плані контактів з потойбічним світом (алеф-нуль – кардинальне число, що є потужністю рахункової безлічі).

Через потенційно негативні дії чорнокнижника, за ним доглядає монах отець Доменіко, який задається питанням про взаємини людини, Бога і Диявола: „Чомусь пекельні духи, [...] охоче наділяли величезною силою смертних, чії душі і так вже майже належали Пеклу; дуже дивно, особливо якщо врахувати характер середнього чародія, до того ж угода може бути легко розірвана в останній момент; дивно також, що Бог дозволяв демонічним силам за посередництвом чародія

обрушуватися на невинних” [1, с. 464]. Ці слова підтверджуються наслідками спілкування з потойбічними силами: не дивлячись на проведені ритуали та договір з демонами про повернення, експеримент пішов не так, як планувалося – демони розлетілися по світу і не поверталися. Демон Козел пропонує Уеру приєднатися до них, проголошуючи, що саме завдяки магу і почався Армагеддон, а, отже, його ім'я має бути внесено у всі писання. Продовжуючи тему Антихриста, демон стверджує, що в ньому немає необхідності через поклоніння людей йому.

Роман закінчується словами про смерть Бога, які можна інтерпретувати як відсилання до висловлення Ніцше „Бог помер”: „Найбільше з нових подій – що „Бог помер” і що віра в християнського Бога стала чимось, що не заслуговує довіри – починає вже кидати на Європу свої перші тіні... надалі з похованням цієї віри повинно впасти все споруджене на ній, що спиралося на неї, що вросло в неї, – наприклад, вся наша європейська мораль. Чекає тривалий достаток і низка обвалів, руйнувань, смерті, крахів...” [2, с. 9]. Смерть Бога в контексті роману є метафорою підміни цінностей у людини, яке виявляється в падінні моральності і зміні духовних орієнтирів, що й спричинили ситуацію невизначеності.

Як зазначає Нямцу А. Є.: „З одного боку, не тільки ядерний апокаліпсис, що ставить під сумнів існування людства, але і крах соціальної системи, заснованої на індивідуалізмі та конформізмі, з іншого – це катастрофа людства, яке втратило вищі моральні цінності. Нарешті, катастрофа – це розпад особистісних відносин, емоційно-психологічна деградація людей, що виключає їх духовну єдність і об'єднання зусиль для спільного виживання” [4, с. 363]. Ця думка підтверджується у продовженні роману „Чорна Пасха” під назвою „День після кінця світу”. Усвідомлення того, що Уер став ініціатором смерті Бога, а також той факт, що він напустив на світ сорок вісім демонів, поставило його в стан екзистенціального вакууму: „Він відчував дуже складні почуття, які не міг би пояснити навіть самому собі. Після стількох років навчання суворой, що не допускає емоцій, ритуальної магії здавалося дивним, що він здатний взагалі мати якісь почуття, крім спраги знання. Тепер йому доводилося знову пізнавати забуті відчуття, тому що його книга знань, заради якої він продав душу, виявилася похованою під тоннами бруду” [1, с. 553].

Внаслідок дій Уера міста (Рим, Мілан, Лондон, Берлін, Тель-Авів, Каїр, Стокгольм та ін.) більше не існували, а на інші рухалися хмари радіоактивності. Уникнуло прямого зараження західне узбережжя Сполучених Штатів, саме це і спричинило, що місце своєї локалізації демони обрали Мертву Долину, перебуваючи там, у фортеці, що оточує Нижнє Пекло, а Верхнім Пеклом виступає вся Земля. Таке бачення Ада ілюструється у „Божественній комедії” Данте, а точніше у восьмій і дев'ятій піснях. Також, в оточенні демонів помічені богині помсти – Алектро, Мегера і Тісіфона, що вказує на змішуванні у романі релігії та міфології.

Мага починають втомлювати люди навколо себе, і він воліє бути на самоті, не дивлячись на те, що за ним повинен повернутися демон: „[...] за багато років він чудово засвоїв, що в момент вирішальної сутички кожна людина залишається наодинці, особливо маг” [1, с. 556]. Уер відганяє від себе думки про приєднання до сатанізму.

Панкін С. відзначає: „Кінцем Світу, згідно Біблії, буде остаточне руйнування нижньої оболонки і вторгнення полчищ нелюдів – „орд гогів і Магогів” і воцаріння Антихриста. Сатаністи наполегливо сподіваються, що їм вдасться „утримати” верхню частину шкаралупи і новий світ, після кінця Часів, стане світом первородного Хаосу” [7, с. 21]. Бейнс, як людина, на прохання якої і почалися всі перипетії, дійшов висновку, що: „[...] як ангели, занепалі і не занепалі, так і безсмертні людські душі є частинками неподільної природи їх Творця. Якщо ці люди здатні зруйнувати таку Частинку, вони можуть подібним чином зруйнувати і Ціле” [1, с. 575], отже, застосовуючи військові дії стосовно Неба, послідує і війна проти Неба, а це означає, що його мета у постачанні зброї, в такому випадку, отримує оригінальне трактування у реалізації.

Отець Доменіко вбачає у новопроголошеному Папі – одного з демонів, а це, на його думку, і є Антихрист. Щоб врятувати Бога, який не помер, отець в молитві намагається досягнути можливих варіантів: він готовий до спокуси, аби тільки битися з Сатаною заради визнання існування Господа. Ці ж знаки по-іншому оцінив Уер, трактуючи їх з боку можливої допомоги: „Учитель, я думаю, ти добре мене знаєш: я – останній чорний маг в світі і найсильніший з тих, хто коли-небудь займався цим високим мистецтвом. [...] Може, ти зробив помилку, почавши війну проти людей, або вони помилилися, почавши війну проти тебе, коли головна справа залишається під питанням. Поки ти ще дозволяєш нам займатися магією, ми, ймовірно, могли б надати тобі деяку допомогу. І я прийшов сюди, щоб дізнатися, якою може бути ця допомога, і зробити все, що в

моїх силах” [1, с 595]. Таким чином, Уер зробив остаточний крок на шляху до сатанізму, пропонуючи свою допомогу потойбічній силі і не просячи нічого в заміні.

Отримавши відповідь про наступне повернення демонічних сил, Уер каже „Я сподіваюся...” [1, с 598]. Таким чином підтверджується теза Нямцу А. Є. що: „Слід враховувати і ту обставину, що використання культурою ХХ ст. євангельського сюжетно-образного матеріалу носить підкреслено секуляризований характер, так як усвідомлення самоцінності людського «я» неминуче призводить до домінування думки про самотійність цього «я», його незалежності від якихось надлюдських начал” [3, с 411].

Роман „День після кінця світу” є алюзією до фаустівської Вальпургієвої ночі, у якій автор ілюструє ступінь відповідальності людини за свої дії. Як зазначає Соловйов В. С: „Гете переробив сюжет Фауста. Його чорнокнижник не гине, але і не кається. Навпаки, через це його справа, за його чорнокнижжя, за його чаклунство, за його крокування через людські життя, проголошується „людиною прагнення”, диявол обманутий і осоромлений, а Фауст підноситься ангелами і святими аскетами до самого престолу Пресвятої Діви – Mater Gloriosa. Ідея „Фауста” явно гностична. Можна досягти неба, вічного блаженства, і не через Христа і справи любові, а через союз з дияволом, чаклунство і презирство людських життів” [9, с 484]. Саме таким шляхом йде Терон Уер, віддаючи перевагу поклонінню перед диявольським, та під кінець ототожнюючи себе з ним, проводячи межу між своїм життям до експерименту з демонами та після нього.

У романі „Пасербки восьмої заповіді” (1996) українських письменників-фантастів Дмитра Громова і Олега Ладиженського, які працюють під псевдонімом Генрі Лайон Олді, мотив угоди з дияволом значно переакцентуалізовується у побудові твору. Вступивши в договірні відносини з дияволом, Джон вирішив зцілити свою кохану Марту, яка згодом не віддала душу улюбленого Сатані, тим самим створюючи прецедент у трансформації сюжету. Восьма заповідь Біблії гласить: „Не кради”, але будучи з сім'ї крадіїв, вона йде на такий крок. Диявол у творі носить ім'я Великий Здрайця (що з польської означає Сатана, зрадник) і викупує у людей їхні душі. За його думкою, у людину входить Пекло, коли вона домовляється з Сатаною, тим самим стаючи на шлях саморуйнування, водночас насолоджуючись дарами, яких бажала. Залишивши диявола в дурнях, Марта викликала зацікавленість у нього: диявол почав її переслідувати. Диявол закохується в Марту і позбавляється тієї зони комфорту самотності, в якій він дуже довго перебував. Причиною покупки душ є збирання викупу, який зможе звільнити диявола. Після розплати, люди, які продали свої душі, потрапляють не в Пекло, а в самого диявола, тим самим страждаючи і приносячи муки Великому Здрайцю. Сімейство крадіїв допомогло дияволу, забравши у нього всі душі, які на нього тиснули. Таким чином, він звільнився від тягара за допомогою протидії восьмій заповіді Біблії.

Висновки. Зв'язок фаустівського сюжету з Біблією є очевидним, проте у ХХ столітті авторів цікавить не тільки дізнатися чи вистойть людина між протистоянням Світла і Темряви, Добра і Зла, а чи є ці орієнтири, які скеровують та контролюють цими абстрактними речами, чи одне без одного неможливе, а людина залишається сам на сам зі світобудовою світу, а пошуки демонічної сили, яка піде на контакт не є гріховною справою, а проявом бажання дізнатися чи є хтось за межами людського сприйняття.

Література

1. Блиш Д. Дело совести: Сб.: Пер. с англ. / Д. Блиш. – М.: ООО „Издательство АСТ”, 2002. – 701 с.
2. Ніцше Ф. Твори: У 2 -х т. / Ф. Ніцше. – М., 1990. – Т. 1 – С. 662.
3. Нямцу А. Е. Славянские литературы в общекультурном универсуме : учеб. пособие / А. Е. Нямцу. – Черновцы : Черновицкий нац. ун-т, 2012. – 520 с.
4. Нямцу А. Миф. Легенда. Литература (теоретические аспекты функционирования) : монографія / Анатолий Нямцу. – Черновцы : Рута, 2007. – 520 с.
5. Нямцу Анатолий Евгеньевич Поэтика современной фантастики. Часть I. / А. Е. Нямцу – Черновцы: Рута, 2002. – 240 с.
6. Нямцу А. Русская фаустиана: учебное пособие / А. Е. Нямцу – Черновцы : Рута, 2009. – 288 с.
7. Панкин С. Сатанизм: история, мировоззрение, культ / С. Панкин – П.: Издательство „Золотое сечение”, 2010. – 496 с.
8. Синило Г.В. История немецкой литературы XVIII века: учеб. пособие / Г. В. Синило. – Минск: БГУ, 2012. – 400 с.
9. Соловьев С. Гёте и христианство / С. Соловьёв // Богословский вестник. – Сергиев Посад, 1917. – Апрель-май.